Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_7.pdf | DOST. 29/01/26 7.05

UDK 821.163.4(497.6).09''1878/1918''
Stijn Vervaet
Univerzitet u Gentu (Belgija)

»NAŠ CAR IMA ZA SVAŠTA ZAKON« KOLONIJALNA MODERNOST I NACIONALNI IDENTITET U BOSANSKOHERCEGOVAČKOJ KNJIŽEVNOSTI AUSTROUGARSKOG RAZDOBLJA[1]

Ta članek raziskuje narativno konstrukcijo nacionalnih identitet in recepcijo družbene modernizacije v bosensko-hercegovski književnosti v avstroogrskem obdoblju (1878–1918). Na primerih iz del Edhema Mulabdića, Petra Kočića, Svetozara Ćorovića in Radovana Tunguz-Perovića Nevesinjskega, razlaga, zakaj je za nekatere bosanske pisatelje prav razprava o družbeni modernizaciji ključnega pomena za »obstoj nacionalne identitete« etnične skupnosti, s katero se identificirajo. Prav tako dokazuje, da so modernizacijski procesi v delu številnih bosensko-hercegovskih pisateljev poistoveteni s specifično kolonialno politiko, ki jo je dvojna monarhija izvajala v deželi.

The article examines the narrative construction of national identity and the reception of social modernization in Bosnian literature of the Austro-Hungarian period (1878–1918). Based on the examples from works by Edhem Mulabdić, Petar Kočić, Svetozar Ćorović, and Radovan Tunguz-Perović Nevesinjski, the author explains why many Bosnian authors consider the discussion of social modernization of key importance for the »survival of national identity« of the ethnic community with which they identify. It is also argues that the modernization processes in works of many Bosnian authors is tantamount to the specific, i.e., colonial, policies, carried out by the Dual Monarchy in Bosnia and Herzegovina.

Ključne besede: bosensko-hercegovska književnost 1878-1918, postkolonijalne študije, modernizacija, nacionalna identiteta

Key words: Bosnian literature 1878–1918, post-colonial studies, modernization, national identity

1 Uvod

Okupacija Bosne i Hercegovine od Austro-Ugarske (1878) značila je za stanovništvo ove bivše osmanske pokrajine pravi kulturni preokret. Ubrzo nakon uspešnog okončavanja tromesečnog rata protiv bosanskih ustanika, austrougarske vlasti su počele da grade puteve, pruge, fabrike, škole i zatvore, da bi krajem 1881. uvele i obaveznu vojnu službu. Međutim, suprotno slici koju je Dvojna monarhija u to vreme širila o sebi i o svojoj »civilizacijskoj misiji« (*civilizing mission*, up. Okey 2007), austrougarska okupacija Bosne i Hercegovine nije predstavljala antropofilsku inicijativu milosrdne velesile, zabrinute za dobrobit stanovništva jedne pogranične osmanske provincije. Naprotiv, Austro-Ugarska je u Bosni nastojala da konsoliduje svoju moć i uspostavi

[1] Ova studija napisana je kao rezultat istraživanja koja je autor mogao da sprovede zahvaljujući stipendiji Fondacije za naučna istraživanja Flandrije (FWO – Vlaanderen / Research Foundation - Flanders). Autor se želi zahvaliti i dr Vladimiru Zoriću, koji je čitao i komentarisao jednu raniju verziju ovog rada, na njegovim korisnim primedbama.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_7.pdf | DOST. 29/01/26 7.05

hegemoniju nalik kolonijalnoj sili. (Donia 2007). Kada je reč o modernizaciji koju Monarhija sprovodi u Bosni, ne mislim samo na materijalnu i tehničku modernizaciju zemlje (industrijalizaciju, urbanizaciju, moderniju infrastrukturu i brže komunikacijske mogućnosti…), ni na kapitalističko preuređivanje mahom feudalne ekonomije i strukture društva. Mislim takođe na nastanak novog društvenog poretka, zasnovanog na sistemu zakona i novog poimanja vlasti. Umesto pukom fizičkom silom, moderni državni aparat nastoji da svoje podanike disciplinuje, kontroliše i podređuje pomoću sofisticirane mreže kasarni, sudova, vaspitnih i kaznenih zavoda, i njima svojstvenim diskurzivnim praksama. Novo funkcionisanje moći podrazumeva jedan drugi, panoptički nadzor nad pojedincima i istovremeno proizvodi novu, modernu subjektivnost. Postepeni prelaz zapadnoevropskih društava u 18. i 19. veku na ovakav društveni poredak i funkcionisanje moći sjajno je opisao Michel Foucault. (Foucault 1975). Ovaj prelaz na moderni društveni poredak se, međutim, u Bosni i Hercegovini događa upravo dolaskom Austro-Ugarske i uspostavljanjem njene u velikoj meri birokratizovane uprave.[2] Ovi materijalni i društveni modernizacijski procesi postaju omiljena, ali ujedno i veoma kontroverzna tema u bosanskohercegovačkoj književnosti toga vremena.[3]

Književni tekstovi tog vremena mogu nam pružiti uvid u svu kompleksnost ove društvene (kolonijalne) modernizacije, jer, kako piše Ania Loomba,

> […] literary texts do not simply reflect dominant ideologies, but encode the tensions, complexities and nuances within colonial cultures. Literature is an important »contact zone«, to use Mary Louise Pratt's term, where »transculturation takes place in all its complexity«. Literature written on both sides of the colonial divide often absorbs, appropriates and inscribes aspects of the »other« culture, creating new genres, ideas and identities in the process. Finally, literature is also an important means of appropriating, inverting or challenging dominant means of representation and colonial ideologies. (Loomba 2000: 70–71)

Na primerima iz dela Edhema Mulabdića, Petra Kočića, Svetozara Ćorovića i Radovana Tunguz-Perovića Nevesinjskog, ovaj članak ispituje narativnu konstrukciju nacionalnih identiteta i recepciju modernizacijskih procesa u bosanskohercegovačkoj književnosti austrougarskog razdoblja. Pokušaću da objasnim zašto mnogi bosanski pisci smatraju da je od ključnog značaja za »opstanak nacionalnog identiteta« etničke zajednice sa kojom se identifikuju upravo rasprava o društvenoj modernizaciji. Takođe, pokazaću da se modernizacijski procesi u delu nekih bosanskih[4] pisaca poistovećuju sa specifičnom, kolonijalnom politikom koju je Dvojna monarhija sprovodila u toj zemlji.

---

[2] Naravno da je i Osmansko carstvo počev od 1839, u okviru Tanzimata, preduzelo korake da modernizuje svoj državni aparat, po ugledu na zapadnoevropske države. Međutim, u Bosni i Hercegovini su se begovi, smatrajući da reforme ugrožavaju njihov ekonomski povlašćen položaj, žestoko usprotivili sprovođenju Tanzimata, tako da je po tom pitanju bilo postignuto veoma malo. (Malcolm: 1994: 119–130)

[3] Kasnije će ova problematika zauzeti centralno mesto u Andrićevoj književnoj prezentaciji austrougarskih vremena. O tome videti Milutinović 2004.

[4] U skladu sa danas u svetu i u Bosni i Hercegovini prihvaćenom praksom, pridev *bosanskohercegovački* ili *bosanski* ne podrazumeva religiozni, etnički ili nacionalni identitet, već upućuje na teritorijalnu pripadnost Bosni i Hercegovini, dok se pridev *bošnjački* u ovom tekstu koristi kao nacionalni označitelj za pripadnike (i književnost) etničke grupe koja se u SFRJ zvala *(bosanski) Muslimani*.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_7.pdf | DOST. 29/01/26 7.05

2 »Za dobrobit nacije«: Mulabdićevo *Zeleno busenje*

Mulabdićeva knjiga *Zeleno busenje* (1898) i Osman-Azizov nešto ranije objavljen roman *Bez nade* (1895) prvi su bošnjački romani, i iz tog razloga savremena bošnjačka kritika ih smatra kamenom temeljcem moderne bošnjačke književnosti. (Rivzić 1994: 200–234) Pokušaću pokazati da svojom tematikom i načinom pripovedanja Mulabdićev roman zaista odgovara ključnoj ulozi koju je Benedict Anderson dodelio romanu u procesima zamišljanja nacionalnog identiteta. (Anderson 1993: 30) Mene ovde pre svega zanima, prvo, kako je Mulabdić, čineći muslimansku zajednicu kolektivnim subjektom jednog istorijskog narativa i ispisujući priču o njenom kolektivnom identitetu, stvorio roman koji ima kako pedagoška, tako i performativna obeležja nacionalističkog diskursa kako ga definiše Homi Bhabha. (Bhabha 1994b: 139–170) Drugo, pojasniću kako Mulabdićev roman učestvuje u raspravi unutar tadašnje bošnjačke zajednice oko stava koji treba zauzeti prema okupaciji i prema novom društvenom poretku koji je Austro-Ugarska u Bosni uspostavila.

U romanu, koji je nastao u okvirima prosvetiteljsko-didaktičke paradigme, pripovedač predstavlja austrougarsku okupaciju kao istorijsku prekretnicu za celu bošnjačku zajednicu. Ako možemo verovati pripovedaču, muslimanska zajednica prema tom preokretu treba da zauzme stav, jer je u pitanju je njen opstanak i budućnost. Pretendujući na realistično prikazivanje istorijske i društvene stvarnosti sa naročitim naglaskom na *mimesisu*, sveznajući pripovedač u stvari velikim delom propagira etičko-moralističke stavove i političke ideje samog autora. Međutim, Mulabdić u biti stvara karikaturalnu, pojednostavljenu predstavu o političkoj i ideološkoj podeljenosti unutar Bošnjaka, kao i o pripadnicima drugih etničkih grupa i njihovom stavu prema okupaciji.

Sažeto ću pokazati kako se to ispoljava u romanu preko zapleta, crno-bele karakterizacije likova (i simpatije pripovedača prema njima) i stereotipnih slika kako drugih etničkih grupa, tako i samog okupatora.

Priča počinje na samom početku okupacije, kad austrijska vojska prelazi Savu i približava se Maglaju, varošici u centralnoj Bosni. Uporedo s tim, pripovedač prati sudbinu jedne muslimanske porodice u Maglaju: tri sina i udovice rahmetli Omerefendije. Prikazujući njihov odnos (i odnos njihovih prijatelja, komšija, itd.) prema okupaciji i njihovih avantura tokom tog burnog vremena, narator otkriva različite stavove bosanskih muslimana u odnosu na austrougarsku okupaciju, ali na takav način da je, kao što je Damir Šabotić s pravom primetio, svaki pojedinačni ideološki koncept utelovljen u određenom liku kao njegovom glasnogovorniku (Šabotić 2004: 235). Ahmet, glavni lik romana, predstavljen je kao romantičarski tip koji je spreman da se žrtvuje za dobrobit domovine i nacije, a istovremeno otelovljuje epski kodeks ponašanja koji je tadašnjoj čitalačkoj publici, vaspitanoj na narodnim pesmama, bio toliko blizak. U njegovom liku se, dakle, raspoznaju dva različita diskurzivna sloja: jedan izvire iz književnih konvencija epske poezije i njenih patrijarhalnih vrednosti, a drugi proizilazi iz nacionalističkog političkog programa, koji teži ka formiranju nacionalih država/nacija-država.

Ahmet naglašava ne samo svoje verske dužnosti i navodno moralne obaveze prema kolektivu u ovom prelomnom istorijskom trenutku, već i artikuliše stav o povezanosti pojedinca sa (mitskim) precima i zajednicom. Ispunjavanje njihovog amaneta podra-

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_7.pdf | DOST. 29/01/26 7.05

zumeva ponašanje u skladu sa epskim kulturnim kodom, te se odbrana domovine ističe kao jedini mogući *moralni imperativ*:

> Ta zašto čovjek živi? Ako živi, da se sprema za ovaj svijet pa da onda umre, kako i treba da radi pravi turčin, ima li onda boljeg mejdana od boja za domovinu, a da stečeš onaj svijet, da i svom rodu pomogneš, da – najposlije pokažeš da si potomak Hrnjica i Halila? Tako je Ahmet umovao. (Mulabdić 1991: 63)

Međutim, ovaj etički imperativ može da se isčita i kao imperativ nacionaliste, jer Ahmet napušta svoju voljenu Ajišu i, umesto nje, bira domovinu. Zato se priključuje buntovnicima koji će se pod vođstvom Hadži-Selimage boriti protiv austrougarske vojske. Time on ilustruje nacionalističko insistiranje na ideološkoj homogenizaciji etničke zajednice, tj. da se navodno za dobrobit nacije mora zauzeti jedinstven stav prema »opasnostima koje ugrožavaju njen opstanak«. Njegov izbor jeste izbor tipskog epskog junaka, koji ide u boj umesto da ostane kod svoje voljene Ajiše[5], uzvisujući time interes kolektiva željama individua. Ali njegova konačna smrt na bojnom polju ne znači ništa drugo do žrtvovanje života na oltaru domovine, što je logičan čin na koji je istiniti patriota uvek biti spreman. U njegovom liku, nacionalistička ideologija se *maskira* u epski kod i kopira njegove vrednosti. (up. Šabotić 2004: 234–235, 237–238)

Za razliku od Ahmeta, Mehmed, najstariji Omer-efendijin sin, koji radi kao činovnik u sudu, ponaša se u skladu sa instrukcijama sultana koje nalažu da se mirno sačeka austrougarski okupator i da mu se ne pruža otpor. Taj stav je na samom početku romana verovatno najjasnije istakao Mehmedov kolega Numan-efendija, koji kod kajmekama okupljenom narodu kaže:

Ja mislim, braćo, kad iznijet ne moremo s carskom vojskom, da ne treba da se u ludo krv proljeva? Mi se biti nećemo; a pogotovo mi ovdje carski službenici treba da slušamo što nam car naš poručuje. (Mulabdić 1991: 61)

Na više mesta je Mulabdićev narator odobrio ovakav stav, bilo neposrednim komentarom poput »[s]vi prihvatiše ove mudre riječi Numan-efendijine i doskora se sve raziđe« (Mulabdić 1991: 62), bilo raspletom događaja, koji ovom stavu daje za pravo, ili pak negativnom karakterizacijom pripadnika Hadži-Selim-agine vojske: »bijahu sami seljaci, sluge i cigani. [...] građanina ni od lijeka osim Ahmeta i dvojice mu drugova.« (Mulabdić 1991: 79) Uostalom, Hadži-Selim-agina vojska je predstavljena pre kao četa razbojnika nego kao hrabra vojska rodoljubivih junaka: da bi se snabdeli oružjem, prete muhtaru Omer-agu da im otvori dućan gde drži puške koje mu je sud dao na čuvanje. (80) Dalje, neki ustanici su, da bi se osvetili onim »murtatima i kukavicama«, hteli da zapale kuće aga i trgovaca koji su odbili da im se pridruže. (85, 87, 125) Mehmed pripada stanovnicima Maglaja koji su ostali u gradu, i koji će austrougarskim trupama poželeti dobrodošlicu i uveriti ih da se »pravi građani« neće buniti protiv njih. Ipak, kadija upozorava austrijske trupe da »nijesmo odgovorni za sve jer imade i u nas ludih glava pa prijete čak i nama što nećemo boja!« (90)

Najmlađi sin, Alija, sa ženskim članovima porodice napušta Maglaj i preseljava se na porodično imanje u Trninama. Ovaj potez omogućava pripovedaču ne samo da

[5] Na jednom mestu, kad se oprašta od Ajiše, Ahmet naturalizuje patrijarhalni diskurs rodnih uloga i objašnjava joj da mu je *dužnost* da ide u boj: »Mi muškinje stvoreni smo da idemo u boj, da čuvamo vas, sibijan.« (Mulabdić 1991: 71)

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_7.pdf | DOST. 29/01/26 7.05

prati okupaciju iz perspektive mirnih, ali uplašenih muslimanskih građana Maglaja, već i da se fokusira na život na selu i na međuetničke odnose hrišćana i muslimana. Prvi hrišćani koji se pojavljuju u romanu su »onaj naduti i podmukli« Arsen Perić, »suludi« Joso Blagojević i Anđuša, »poznata udovica, krčmarica i žena na svakakvu glasu.« Oni se »vesele Švabi, žele kraj gospodstvu turskom« i svoj jad i gnev »sasp[u] u oči njemu koji nikad nije ni mrava očepio.« (96) Oštra jezika dočekuju Mehmeda kad on iz Maglaja kreće prema Trninama, da se pridruži svojima: »Čini mi se, Meo, da je odzvonilo tvom sudu, vašem gospodstvu. [...] Ej, Bože, tebi vála, kad nam dođe Švabo, kad nam dođe babo! Nema, prođe tursko, što bi, bi....« (96) Pored ovog (stereo) tipa hrišćanina koji otelovljuje mržnju prema muslimanima, postoji u romanu i drugi hrišćanski stereotip, koji takođe potpuno odgovara begovskoj ideologiji, odnosno omogućava narcističko stvaranje pozitivnog autostereotipa o agi, voljenom od strane svojih kmetova. U pitanju je (stereo)tip vernog kmeta, koji ni u najtežem zlu ne napušta svoga agu, rado mu pruža gostoprimstvo, kao što to radi »čestiti kmet Lazar« i ostali seljaci koji su »dijelili tugu sa svojim agama.« (136 i sl.) Lazar je u toj meri »odan svom gospodaru« da čak i nakon smene vlasti bez kolebanja svom agi daje trećinu, spreman da trpi psovke i izrugivanje ostalih seljaka:

> […]bijaše usto ljudi koji napuniše seljacima uši da ova promjena i nije ništa drugo nego da se svak izravna, to seljaci mahom postaše svoji gospodari, a age se ne usudiše po svoju tretinu. Ali Lazar to ništa nije čuo, on je svoje age ljubio i štovao, a u ovo doba godine znao da se u njihovu ambaru staro izmaklo, a novo ne prispjelo, pa natovario nove šenice i dotjerao svom agi. Sve je selo graknulo na njeg, grdili ga i psovali, al' on ne obazirući se zamače za svojim konjčetom u Maglaj. (205)

Zanimljivo je da slika austrougarskih vojnika[6] takođe podupire ideologiju begovata, i potpuno korespondira sa slikom koju je Austro-Ugarska o sebi širila. U romanu je Austro-Ugarska otelovljenje jedne moderne svetske sile koja ima zadatak da Bosnu i njene stanovnike, naročito muslimane, podigne na viši kulturni nivo i približi ih zapadnoevropskoj civilizaciji. Ovakvo tumačenje austrougarske okupacije bi se moglo shvatiti kao primer reakcije kolonizovanog koju je Elleke Boehmer nazvala *prianjanjem idejama kolonizatora*, odnosno *usvajanjem* njegovih pogleda. (Boehmer 1995: 105–106) Misli se na to da kolonizovani nacionalista usvaja civilizatorski pogled kolonizatora u potpunosti i želi da još vatrenije sprovede njegovu civilizatorsku misiju. Ovu težnju dobro ilustruje priča o tome kako Alija i njegov jaran Mustafa (Ajišin brat, sin Muharemage) krišom uče »švapsku jaziju« (najverovatnije se misli na latinsko, a ne na gotsko pismo) od jednog austrougarskog vojnika:

> I učili su slovo po slovo, a od silne radosti ne vjerovali sami sebi da pravo čitaju, tražili ta slova na drugim stranicama, da ih poznaju, pa onda pokušavali, da ih napišu. A koliko veselja za njih kad oprezno nabadajuć slovo po slovo pročitaše prvu riječ! U isti čas i radost i

[6] Iako je slika austrougarske vojske uglavnom pozitivna, da cela priča ne bude previše ružičasta, Mulabdić ne propušta priliku da pokaže da i među austrijskim vojnicima ima loših momaka. Jedan od njih zajedno sa još trojicom, silom traže pare od Mehmedefendijine porodice, im puškom prete i čak ubijaju Omerefendinicu. Međutim, kasnije se ispostavlja da je on, »sasvim slučajno«, poreklom Crnogorac. (200) Crnogorac na kraju priče ne izmiče svojoj zasluženoj kazni, potvrđujući poslovični red i disciplinu koji u austrougarskoj vojsci vladaju.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_7.pdf | DOST. 29/01/26 7.05

> iznenađenje! Nekoliko časaka gledali jedan u drugog od silne radosti, onda opet listaj i traži, da još koju riječ sastave. Kad god bi začuli u drugoj sobi govor il' tutanj kakav, munjevitom bi brzinom turili knjižicu pod jastuk. Nijesu mogli unaprijed znati šta bi im stariji rekli, al' znali su toliko da uče »švapsku« jaziju, pa krili to kô zmija noge. Ako bi im to oni i odobrili, bolje je da saznaju poslije kad oni nauče bar ono dokle je vojnik zabilježio. (215)

Štaviše, jedan austrougarski činovnik će savetovati Mehmedu da pošalje svog brata Aliju »na nauku.« (226) Razgovori, koje Mehmed o tom predlogu vodi sa svojim poznanicima Mulabdiću pružaju povod da još jednom ukaže na »štetnost« ideološke podeljenosti muslimana. Jedan deo njih se, tako to barem sveznajući pripovedač predstavlja, ne može osloboditi svojih uskih pogleda i nikako ne može shvatiti potrebu muslimana za napretkom. Da li su to slučajno isti oni muslimani, koji su i ranije mrzeli Osmanlije: »oni koji su prije zazirali od suda, prezirali Osmanlije, [...] oni sad u Švabi gledaju drugog Osmanliju«? (202) Primer muslimane, koji su predstavljeni kao konzervativci i verski fanatici čini Ajišin otac, Muharemaga. Kada saznaje da je njegov sin »prihvatio njihovu jaziju« (229), Muharemaga gotovo da pobesni. Mulabdićev pogled je, opet, verovatno iskazano rečima mudrog Numan-efendije: »ono što su djeca naučila njihovo pismo, a da niko nije znao, to je starješinama opomena; kad ih oni ne napućuju na nauku, djeca onda sama to čine.« (231)

I ova se epizoda završava poučnim raspletom: Alija na kraju romana odlazi da studira u Sarajevu, a Mustafa, kome njegov otac nije dozvolio da studira, propija se.

Kao što je to isticao i Damir Šabotić (2004: 241), naslov romana *Zeleno busenje* stoga treba shvatiti kao metaforu koja je objašnjena u poslednjem pasusu romana; Alija obilazi grobove svih onih koji su stradali za vreme okupacije: svoje majke, svoga brata, pa i spomenik palim austrougarskim vojnicima: »Sve je obišao, suzna oka, promatrao ove nevine žrtve onog vremena, sudbine, koje je sada pokrivalo zeleno busenje...« Ne samo što će zeleno busenje pokrivati sve uzaludne žrtve otpora novom društvenom uređenju i novim oblicima života, već će na isti način novi sistem zameniti stari sistem i način života.

Svojim romanom Mulabdić je, naravno, u okviru već naznačenog, prosvetiteljskog književnog modela u principu branio ekonomske i socijalne interese klase[7] kojoj pripada i predstavljao njihov interes kao interes sveukupnog bošnjačkog *nacionalnog* kolektiva. Zanemarujući (ili prećutkujući) socijalne i klasne razlike unutar same muslimanske zajednice, pripovedač istovremeno marginalizuje svoje ideološke neistomišljenike kao verske fanatike i konzervativce (Muharem-aga) ili im, pak, oprašta mladalački entuzijazam romantičarskih sanjara (Ahmet i njegovi drugovi), s ciljem da kreira sliku o homogenoj nacionalnoj zajednici, odnosno da potvrdi potrebu da ona razmišlja i ponaša se kao homogena celina.

Svojim romanom, Mulabdić je ispisao klasičan nacionalistički narativ o »sudbini« sopstvene nacionalne zajednice i njenom kretanju kroz vreme-prostor, ocrtavajući

[7] Mulabdić je, uz Mehmed-bega Kapetanovića i Safvet-bega Bašagića, pripadao sloju bogatih i obrazovanih muslimana koji je mogao da računa na blagonaklonost austrougarskih zvaničnika, naročito za vladanja vreme Benjamina Kállaya u Bosni. Kállay je, naime, muslimanske begove, pogotovo veleposednike među njima, smatrao vodećom klasom, a time i jedinim državnotvornim faktorom u Bosni. Smatrao je da treba očuvati njihov feudalni posed i rado ih je upoređivao sa svojim mađarskim veleposednicima i njihovim političkim uticajem u Ugarskoj. (Kraljačić 1987: 499–508)

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_7.pdf | DOST. 29/01/26 7.05

ujedno i pravac u kome ona treba da krene: putem modernizacije, a putokaz je, u to nema sumnje, Austro-Ugarska i njena uprava.

3 Kako disciplinovati domorodački subjekt: zakon, sud i vojska

Međutim, drugi bosanskohercegovački pisci, pogotovo srpski, predstavljali su naglu modernizaciju zemlje kao nešto kobno, pogotovo njen negativan nusprodukt – austro-ugarsku birokratiju. Za razliku od Mulabdića ili Osman-Aziza, oni modernizaciju koju Austro-Ugarska u Bosni sprovodi nisu ni najmanje shvatali kao društveni napredak, iako su se slični procesi nesumnjivo odvijali i u susednoj »slobodnoj državi« Srbiji, koju su bosanski Srbi toliko idealizovali od kad je počela razvijati svoju državnost. Naročito je zanimljiv njihov odnos prema onom aspektu austrougarske uprave koji je, kao što je već označeno, podrazumevao i određeno »disciplinovanje« stanovništva putem zakona i institucija gradske uprave, suda, zatvora i vojne službe.

Već u prvoj Kočićevoj priči, *Tuba*, tema vojne službe biće predstavljena u izrazito negativnom svetlu. Čim knez deli »pozovke« za regrute, celo se Kočićevo selo maltene zavija u crno:

> Cijelim selom obladala žalost. Nigdje se ne čuje pjesme. Samo što gdjekad tužno odjekne ona soldačka:
> Mislio sam da me ženi babo,
> Ali me je oženio Švabo –
> Oj, đevojko, draga dušo moja,
> Oj, đevojko, draga Maro moja! Itd.
>
> Kad su istom počeli primati soldate, narod ih je ispraćao kao u rat. Po varošima se moglo vidjeti kako se majke sa sinovskim odijelom po blatu valjaju i lupaju očajnički u prsa. Da ti je srce od kamena, morao bi pustiti suzu nježnog saučešća. (Kočić 1967a: 39-40)

Nakon što njen voljeni Blagi umre za vreme vojne službe u Gracu, Tuba nariče »Najo dra-gi, ume-me-te nas Gra-a-ac!« (Kočić 1967a: 51) Njen plač nas podseća na kletvu Spasenije Savine koja u istoj pripoveci proklinje Grac, kao odgovor na tvrdnju kneza da momci ne idu u Beč, već u, Bosni mnogo bliži, Grac: »E, jes', Grac mu se rekne, vatra ga sagorela!« (Kočić 1967a: 40)

Radovan Tunguz-Perović Nevesinjski, pak, u prvom poglavlju svog »romana« *Iz zemlje plača* svesno koristi čitalačkoj publici poznatu etničku stereotipiju[8], da bi napravio grotesku od austrougarske vojske i sudbine Bosanaca u njoj: preko etničkih (i rodnih) stereotipa, pripovedač svesno ide u susret očekivanjima čitalaca i njihovim patriotskim osećanjima. Pripovedač na sledeći način priča kako su dva glavna glavna junaka iz kršne Hercegovine, nerazdvojni kumovi Srbin Krsto i musliman Mujo, počeli svoju vojnu službu:

> Poslije zakletve – Krstove pred krstom i jevanđeljem a Mujove pred koranom i ibrikom – u kojoj su obojica pred riječima »hoću« i »vjerno« izgovarali u sebi i za sebe »ne«, nadležni

[8] Zanimljivo je da će se tokom Prvog svetskog rata i nakon njega razvijati upravo stereotip o »hrabrim Bošnjacima« (*brave Bosniaken*) u austrougarskoj vojsci. (Strigl 2006) O stvaranju bosanskog regimenta i njegovoj ulozi tokom Prvog svetskog rata videti na primer, Schachinger 1994.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_7.pdf | DOST. 29/01/26 7.05

> ih zajmiše s čitavom gomilom vrsnih im zemljaka, probranih momaka sve boljim od boljega, put prokletog ćesarevog Beča. – Kako im je bilo služiti tuđega cara od tuđe krvi, jezika, vjere i zakona a u tuđoj zemlji – to samo njihova izmučena duša zna. Tamo ih obukoše u plave soldačke haljine, natovariše im na leđa teške telećake a u ruke utrpaše puške i tesake, i stadoše ih muštrati po njemački. Sudbina slijepog međeda, koga Ciganin batinom na vrućoj ploči uči igrati, lakša je od sudbine bosanskog soldata, bar u toliko što je međed beslovna životinja. (Nevesinjski 1906: 10)

Drugi je duhoviti autostereotip, kojim pripovedač objašnjava otpor domorodaca prema modernizaciji, predstavljanje obojice Hercegovaca kao *dece prirode*, koja se zbog svoje divlje naravi nikako ne mogu prilagoditi krutom austrougarskom zakonu i bezdušnoj disciplini. Nevesinjski u prikazivanju ovog stereotipa poseže za metaforom neukrotive slobode, utelovljene u slici sokola kome su potkresali krila i osakatili kljun i kandže, s ciljem da ga ukrote i onesposobe za lov i *prirodan* način života:

> Čita slika dva sokola, čiju su vazdušno-planinsku slobodu okoreli bezdušnici sapeli gvozdenim šipkama zatvorene i tijesne krletke; čija su krila nestašna dečina istrizala tupim nožicama, a čije su kukaste kljunove i oštre kandže isjekli zarđali britvulini iz ruku ćiftinskih rđa. U hapsu su odležali po mjesec dana. Više ne. Kao novacima i gorštacima, nenaviknutim na ukroćenost i »regule«, nadležni su im pogledali za ovaj mah kroz prste i pošteđeli ih od strožije kazne – kao za »prvi put«. (Nevesinjski 1906: 13)

Uporedo sa predstavom o dvojici junaka kao deci prirode pojavljuje se njihov navodno urođeni otpor prema nemačkom jeziku i ideja da narodska duša ne trpi strani jezik: »Sve za sve im bijaše teško učiti komandu na njemačkom jeziku. I na nju ne mogahu obiknuti nikako – je li Boga živa. Lakše im bijaše po cio dan marširati pod potupunom opremom, no tri švapske riječi izgovoriti. Naročito Mujo.« (13) Naravno, tokom vojnih vežbi i manevara u Tirolu, »Švabi [Austrijanci] i Pemci [Česi] nijesu mogli izdržati« (36), dok su se Hercegovci junački nosili sa svim teškoćama. Uostalom, prisutan je i poseban oblik rodne ili seksualne stereotipizacije, takođe vezan za predstavu o »divljem« karakteru naših Hercegovaca, a to je stereotip o kršnom, fizički snažno razvijenom muškarcu, koji je za žene druge, »civilizovanije« etnije vizuelno (i seksualno) izuzetno privlačan (što pretpostavlja da su i njihovi »civilizovani« muškarci slabići i zato znatno manje seksepilni). Nakon opisa loše hrane u vojsci, pripovedač dodaje da to za dvojicu glavnih junaka, Muja i Krsta, nije ni bilo tako strašno, jer su svojom kršnom pojavom toliko šarmirali Bečlijke, da su ih one gostile i hranile, spašavajući ih tako od gorke sudbine austrougarskog vojnika:

> Sreća je po naše gorštake što ih je Bog dao gledne i naočite, te su Švabice i Madžarice poklapne za njima kao đeca za šećerlemom. Pa koji umije, a u tom gotovo nijedan nije s raskida, taj je rđavštinu u soldačkoj hrani nadoknađavao hranjivim šniclama i masnim krmenadlama krišom po mirišljivim kujnama raznoraznih Bečlinaka. Po gotovo, da Muju i Krstu u tom nije bio krivi dio. Otud-odovud, pa se i oni prilagodiše vojničkom životu i pomiriše sa sudbinom. (Nevesinjski 1906: 17)

Cela humoristička priča o vojnoj službi dvojice Hercegovaca sastoji se od tadašnjim srpskim čitaocima opštepoznatih klišea i stereotipa, kako o austrougarskom (etničkom,

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_7.pdf | DOST. 29/01/26 7.05

rodnom, kulturnom) Drugom, tako i o sebi.[9] Uostalom, ovo prvo poglavlje se završava grotesknom scenom u kojoj naši Hercegovci tokom vojnih manevara, koje posmatra sam Car, pokušavaju – naravno uzalud – da ubiju Franju Josipa. (Vredi pomenuti da je tadašnja Srpska Kraljevska Akademija Nauka nagradila knjigu sa »480 dinara u zlatu«, što je za to vreme bila prilična svota.)

Na sličan način kao što je Nevesinjski tendenciozno tematizovao instituciju vojske, Petar Kočić će prići temi austrougarskog pravosuđa u svojoj poznatoj drami *Jazavac pred sudom* (kao i u pripoveci *Sudanije*). I on će sa puno humora (koji se, kao i kod Nevesinjskog graniči sa ironijom i sarkazmom) i pomoću raznih stereotipa ismejati austrougarsku birokratiju i kratkovidost zakona i suda, osporavajući im svaki modernizacijski značaj. Nevesinjski i Kočić kao da su hteli da naglase nemogućnost da se kolonizator i kolonizovani međusobno sporazumevaju.

Kada su u pitanju slike koje Nevesinjki i Kočić proizvode o svojim »blentavim Bošnjacima«, vrlo značajnim mi se čini uvid Elleke Boehmer, koja tvrdi da »an important line of approach available to [...] native writers in search of identity was the conversion of apparent deficiencies into definitions of the self. They learned to exploit the resources of their own half-and-half status.« (Boehmer 1995: 117) Čini se da kako Kočić, tako i Nevesinjski svojim narodskim tipovima nastoje ne samo da obrnu odnose moći i preokrenu austrougarske orijentalne stereotipe o bosanskom stanovništvu, već i da *prevrednuju* mane svojih anti-junaka (barem, ono što bismo mi danas nazvali manama: hirovitost, nastranost, sklonost ka pijanstvu i zulumćarenju, asocijalnost, necivilizovanost...) u pozitivne osobine. Potvrđivanje pozitivne autostereotipije (lukavog seljaka, koji je uzor Srpstva) i negativne heterostereotipije (bezdušnog austrougarskog birokrate koji tlači Srbe) nesumnjivo je jedan od uzroka popularnosti ovog komada, koji se još i dan danas redovno izvodi u Beogradu. Kočićev komad je oštra satira koja dovodi u pitanje austrougarsku civilizatorsku priču o modernizaciji Bosne: glavni lik priče je lukavi bosanski seljak David Štrbac, koji u lokalni sud donosi jazavca koje je uhvatio na svojoj njivici kukuruza, gde je učinio veliku štetu. Na pitanje sudije, zašto je doneo jazavca u sudnicu, on odgovara zahtevom da se jazavcu sudi po akuratnom austrijskom zakonu, jer on zna da »ovaj naš car ima za svašta zakon«. On dodaje da ga činjenica da je rođen »za turskog suda« [tj, za vreme osmanske uprave] ne sprečava da dobro poznaje današnji red, iako nije bez napora stekao ova dragocena znanja:

> Istina bog, mnogo sam se i promučio, dok sam to sve u glavi uredio i, rećemo kaz'ti, sredio... Šjedemo 'vako, ja i ona moja babetina, uveče kraj ognjišta, pa počnemo, što 'no vi velite, študijerati: ovo je, ženo, po zakonu, ovo jope' nije; ovo bi moglo biti po 'vom paligrapu, ovo jope' ne bi. I tako do neko doba noći študijeramo. (Kočić 1967b: 173)

Međutim, iza Davidovog odgovora na pitanje, zašto ga nije jednostavno ubio, izviruje realnost koja je mnogo manje ružičasta, koja vraća čitaoca/gledaoca u surovi univerzum Kočićevog seljaka:

[9] I »sopstvene« žene/verenice predstavljene su u najgorem svetlu: u odsustvu dvojice junaka, Krstinoj Stoji je »neki švapski žandarm napravio dijete« (30) a Mujinu Safiru su »ukrali Šokci [Hrvati, katolici] i odveli put Mostara, tu je polatinili i jedan je od njih privjenčao za se.« (31)

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_7.pdf | DOST. 29/01/26 7.05

> […]znam zakon, pa neću preko zakona. Neću preko zakona, pa ubij me!...Neke godine, dok još nisam bio svještio vašeg zakona, ubio sam u toj istoj njivici jednog jazavca. Biće valjda brat ovog lopova. Uvati me carski šumar i oglobi me s pet vorinti. Kad metnu pare u džep, oštro mi zaprijeti: »Ne smiješ to više činiti, jer i jazavca današnji zakon brani.« E, kad ga brani, nek mu i sudi kad štetu počini! … (Kočić 1967b: 177)

Na ovom mestu se lepo vidi pozicija mimikrije koju zauzima Kočićev lik David Štrbac: praveći se da je kao potčinjeni subjekt u potpunosti usvojio vrednosti kolonizatora, on svojim satiričnim podražavanjem kolonijalnog diskursa stvara nelagodu kod kolonizatora. Nalazi se tačno u oblasti između mimikrije i ismevanja, u kojoj »the reforming, civilizing mission is threatened by the displacing gaze of its disciplinary double [...]« i svojim rečima i ponašanjem podstiče »a discursive process by which the excess or slippage produced by the *ambivalence* of mimicry (almost the same, *but not quite*) does not merely »rupture« the discourse, but becomes transformed into an uncertainty which fixes the colonial subject as a »partial« presence.« (Bhabha 1994a: 86) Dok mu sudski pisar pokušava objasniti da se carski zakon ne može primeniti na jazavce, David ne propušta priliku da prisutnima u sudnici otvoreno kaže šta misli o austrougarskoj upravi u Bosni. Na ciničan načinom »hvali« austrougarske zakone, koji je bio tako blagorodan prema njemu i njegovoj porodici, da ga je »on mloge bijede i nevolje oslobodio.« (Kočić 1967b: 179) Njegovog sina carstvo je uzelo u vojsku i poslalo u Grac; kad je tamo umro, carevina mu je poslala tri forinte kao novčanu naknadu. Nije hteo da primi novac, jer ga je, kako kaže, carevina »od napasti oslobodila«, jer mu je sin bio »naopako i zločesto momče«. Kasnije su mu poreznici uzeli i kravu, četiri koze i prase – ali, kako kaže David, ionako su mu životinje učinile više štete no koristi, tako da zaključuje sledećim rečima, koje zadržavaju onu kočićevsku nostalgiju za starim dobrim vremenima, kad su krajiški seljaci imali svega u izobilju:

> Nas je, seljaka, kažem vam, ovaj slavni sud od mnogo čega oslobodio. Ne riču nam više sa plandišta zadrigali bakovi niti nam bodu čeljadi; ne taru nam više silne volovanice plotova i ušjeva kô u ono staro, blentavo tursko vrijeme. Danas ne mereš viđeti u svijeta žirovne i bakovite sermije. Što nam je slavni sud ostavio, to je mirno, ćudevno, pametno; istina malo mršavo i slabo, ali za nas, blentave Bošnjake, i nije drugo!... (Kočić 1967b: 181)

Komad se završava scenom u kojoj lekar, koji je došao po pozivu sudije, Davidu meri opseg lobanje, da bi ga zatim proglasio ludim – jer mimikrija je ujedno i sličnost i pretnja. (Bhabha 1994a: 86, 88)

4 Zakon i moderna administracija Okcidenta nasuprot duhovnim vrednostima Orijenta

I Svetozar Ćorović je na svoj način prikazivao posledice uvođenja kapitalizma i nemilosrdne austrougarske birokratije u Bosnu. U tom je pogledu naročito upečatljiva njegova pripovetka *Ibrahim-begov ćošak* (1903)[10], u kojoj pripovedač pun saosećanja

[10] Pripovetka je prvi put objavljena u *Letopisu Matice srpske* 218/2: 92–102, a nakon toga u zbirci pripovedaka *U časovima odmora. Knjiga I.* Mostar: Paher & Kisić 1903.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_7.pdf | DOST. 29/01/26 7.05

priča o sudbini osiromašenog, propalog bega Ibrahima, koji nikako ne može da se prilagodi novome vaktu, koji je i u Mostaru nastao dolaskom austrougarske uprave.

Stari Ibrahim-beg je potomak jedne bogate i moćne begovske porodice. Kako pričaju starci koji su ga još za života poznavali, njegov otac bio je

> [b]irindžija u sveme!...Sidio je paši uz kolino, pa što on presudi, to je i paša presudio... Koliko je Hercegovina, gotovo sve njegovi kmetovi... Kud pođi, kud se okreni, sve vidiš njegove kule i čardake, pa njegove bašče, vinograde, bostanluke, duhaništa... – Carem ga zvali! – upade berberin, utirući ruke o bošču. – Stari ljudi, ihtijari, pa su na noge ustajali kad bi se on pomolio na svome zekanu, a pred njim četiri seiza... (Ćorović 1967a: 44–45)

Međutim, pošto je sav očev imetak potrošio, Ibrahim-beg sada radi za gradsku upravu kao čistač čaršije i fenjerdžija. Tek što mu nije »nestalo nafake«, kao što komentarišu age u berbernici. (Ćorović 1967a: 44) Jedino što mu je ostalo od očevog nasleđa je kuća sa tipičnim ćoškom koji gleda na glavnu pijacu grada. Ovaj *begov ćošak* za njega predstavlja pravu svetost: za njega je moralni imperativ čuvanje svoje babovine, koja ga ne samo vezuje za sjajnu prošlost njegovih predaka, već ga i izdvaja od ostalog siromašnog sveta i dokazuje njegovo begovsko poreklo. Međutim, inženjer koji radi u upravi varoši namerava da sruši ćošak, pošto je »ružan« i »smeta«. Ibrahim-beg odbija novčanu nadoknadu koju inženjer nudi za ćošak, jer neće da bude »k'o i ostala fukara«. Uostalom, on tu sramotu ne bi mogao preživeti: »[k]azaće mu da je svoju starinu prodao Švabi za kesu groša...« (Ćorović 1967a: 52) Ali, zakon je neumoljiv i ne vodi računa o ljudskim osećanjima: sutradan Ibrahim-beg mora da pripomogne u rušenju sopstvene kuće, i to pod komandom Grge, njegovog nekadašnjeg seiza (sluge), koji mu je sad nadređeni. Dolaskom Austro-Ugarske, kako nam pokazuje pripovedač, menjali su se i ekonomski, i socijalni odnosi, tako da je Ibrahim-beg ne samo osiromašio, već je i lišen svakog vida socijalnog poštovanja. Dok ostali ruše kuću, Ibrahim-beg se gubi u svojim mislima i umire pod svojim ćoškom, koji se srušio na njega.

Nastanak modernosti, s njenim naglaskom na racionalnosti i funkcionalnosti, podrazumeva i druge vrednosti, koje pripovedač prikazuje u izričito negativnom svetlu. Austro-Ugarska i njena modernizacija u ovoj pripoveci predstavljaju materijalnu korist i napredak, ali ona nema razumevanja za duhovne vrednosti koje starosedeoci najviše cene.

Suprotstavljene vrednosti Orijenta i Okcidenta Ćorović će tematizovati i u svom uspelom romanu *Stojan Mutikaša*, u kojem se problematizuje oportunistički mentalitet čaršije, koji je Ćorović poznavao od malih nogu. Glavni lik, seosko momče Stojan Mutikaša, uspeva da se zaposli kod jednog trgovca u gradu, gazda Sime. Naučivši od gazde Sime sve finese trgovačkog a i zelenaškog zanata, Stojan gubi poštovanje prema zajednici iz koje je potekao. Tako on postaje moćan trgovac, ali i lukav prevarant i nemilosrdan krvopija seljaka. Ceo Stojanov moralni preobražaj, koji podrazumeva i njegov promenjeni odnos prema selu prikazan je na naturalistički način. Već na početku nam pripovedač nekako simbolično predskazuje u kom pravcu će se duhovna metamorfoza glavnog lika razvijati, skrenuvši čitaocu pažnju na to, kako je Stojanu »ipak drago što će skinuti seljačko a obući varoško«. (Ćorović 1967b: 28)

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_7.pdf | DOST. 29/01/26 7.05

Nespojivost tradicionalnih vrednosti i vezanosti bosanskog seljaka za prirodu sa »neljudskim« austrougarskim zakonima tematizuje se i kod Kočića na različitim mestima. Kočić naročito naglašava da stvaraoci austrougarskih zakona ne mogu dokučiti samu životnu filozofiju bosanskog seljaka, te da se suština života ne može zabeležiti ili omeđiti zakonom. Po toj logici se ni u *Jazavcu pred sudom* Davidova njivica ne može precizno imenovati ili podvesti pod bilo koju zakonsku klasifikaciju: kako tvrdi David Štrbac, ona nije »ni carska, ni spa'ijska, ni Davidova« (Kočić 1967b: 178), ukazujući na to da ona podrazumeva jednu dubinsku vezanost bosanskog seljaka za svoju zemlju i prirodu, a ona se ne može izraziti austrougarskim zakonima, koji su racionalni, ali »neljudski«.

Kočićeva pripovetka *Vukov gaj* (1910), slično kao Ćorovićeva priča o Ibrahim-begovom ćošku, problematizuje konflikt zakona i ljudskih osećanja, odnosno suprotstavljenost duhovnih vrednosti i vezanosti za prirodu s jedne, i materijalističku pohlepu s druge strane. Ključna u toj pripoveci je, kako sam naslov kaže, šuma koju je Vuk još kao malo dete, radeći pod najam kod Bosančića, potkresivao i čuvao kao malo vode na dlanu, te »od zakržljale šikare, koja je bila svačija i ničija, izdvajao se lagano i neosjetno gaj sa visokim i vitkim bukvama i javorima, viseći i šireći se.« Pripovedač naglašava Vukovu dubinsku vezu s prirodom: »[t]e bukve i javorovi su mu mili i dragi kao nešto svoje rođeno što mu je priraslo za dušu i srce.« Kad bi pogledao svoj gaj, tepao bi mu kao rođenom bratu ili sestri, a njegovo šuštanje mu je »uvijek dušu zanosilo i opijalo.« (Kočić 1967c: 56-57) Selo se naviklo na tu njegovu ljubav prema gaju, poštuje i njega i njegovu šumu, koja ih zimi od hlada spašava drvetom, a na proleće od glada sremušem. Vukov gaj im je »k'o svetinja jedna« (58), tako da se celo selo buni, kad sazna da je spahija šumu prodao jednom strancu, koji namerava da je poseče i proda bukve i javorove. Kako kazuje pripovedač, imitirajući narodski govor,

> Zmijanje se uzruja i uzbuni kao nikad dotada. Sa dna do dna Zmijanja odjekivahu uzvici i dozivanje: »Kauri idu da sijeku Vukov Gaj! Na skup, braćo i Srbovi!« Iz sviju sela sa njiva i od kuća pohrlješe gomile uzrujanog i zaprepašćenog naroda. Ljudi bacaju kose i vile preko ramena, na djevojačkim i momačkim usnama prekidaju se pjesme, žene ostavljaju kolijevke sa rasplakanom djecom, i sve to hrli i srlja prema Vukovom gaju, pognano nekakvom nepojmljivom i neodoljivom silom. Hrli i kulja svijet sa sviju strana, kao da iz zemlje niče i skuplja se pod Vukov Gaj. (Kočić 1967c: 60)

Dolazi do krupnog sukoba između žandarske patrole koja štiti radnike, posebno unajmljene za seču šume (nijedan Zmijanjac nije hteo da učestvuje u tom bogohulnom delu) i Zmijanjaca. Prva se strana poziva na zakon, a druga na ime Boga i Božju pravdu. (Kočić 1967c: 61) I stari Vuk, koji je pozvao narod na bunu, stradaće u tom sukobu: »[g]injenike pokopaše, a Vukov Gaj počeše sjeći.« (Kočić 1967c: 62) Jasno je, koja je opcija pobedila. A ova dijametralna suprotnost dvaju svetonazora odgovara oksidentalističkom stereotipnom mišljenju o materijalističkom Zapadu, i produhovljenom, odnosno etički osvešćenom Istoku na koji su Ian Buruma i Avishai Margalit ukazali u svojoj knjizi *Okcidentalizam*. (Buruma & Margalit 2004)

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_7.pdf | DOST. 29/01/26 7.05

5 Zaključak

Bosansko-hercegovačko društvo bilo je duboko podeljeno po pitanju prihvatanja modernizacijskih procesa s kojima se stanovništvo Bosne i Hercegovine suočilo nakon okupacije, a to se ogleda i u radovima bosanskih pisaca toga vremena. Vrednovanje austrougarske uprave bilo je neposredno povezano sa vrednovanjem procesa društvene modernizacije koje je Monarhija u Bosni sprovodila. Takođe, mnogi pisci su se prema ovim modernizacijskim procesima odnosili kao prema pitanju od ključnog značaja za nacionalni identitet njihove etničke zajednice. Preko svojih književnih dela oni su tražili ili davali odgovor na pitanje kako etnički kolektiv kome i sami pripadaju treba da se odnosi prema Austro-Ugarskoj kao *nosiocu* modernosti. Pojedini su pisci svojim čitaocima reprezentovali novi poredak (koji je, najčešće, ipak, shvaćen i tumačen prilično jednostrano) kao nešto što treba prihvatiti u ime napretka. Oni su pomoću prosvetiteljskog narativa stvorili priču o zaostalosti svoje zamišljene zajednice, te o potrebi kolektiva da se modernizuje (Osman-Azizov roman *Bez nade*, Mulabdićevo *Zeleno busenje*). Društvena modernizacija za njih ne samo podrazumeva, već i zahteva prilagođavanje austrougarskoj upravi. Iako naglašavaju da je prihvatanje Austro-Ugarske (ili bilo kog drugog »zapadnjačkog« modernizacijskog narativa koji se asocira sa njom: školovanja, zakona vojne službe itd.) bitno za celu nacionalnu zajednicu, odnosno »za nacionalnu dobrobit«, u njihovim pričama prepoznajemo diskurs elite čiji se klasni i ekonomski interesi poklapaju sa politikom kolonizatora.

Međutim, ima i pisaca koji su novi društveni poredak, a naročito novu subjektivnost, tumačili kao ugrožavanje esencijalno, primordijalno shvaćenog kulturnog i nacionalnog identiteta, i stoga isticali tradicionalnije forme subjektivnosti i kolektivne identifikacije kao uzorne ili izražavali (blagu) nostalgiju za dobrim, prošlim vremenima. Jedni se, poput Nevesinjskog, sa Austro-Ugarskom obračunavaju uz pomoć rusoovske ideje plemenitog divljaka okovanog u lance civilizacije. Drugi, poput Kočića, koriste tipičnu socijalnu satiru u kojoj meta napada nije civilizacija kao takva nego društvene nejednakosti i izrabljivanja. Kao što sam to pokazao na pripovetkama Kočića i Ćorovića, ima i pisaca koji materijalnim dostignućima Austro-Ugarske suprotstavljaju duhovne vrednosti starosedelaca, čiji je moralni imperativ navodno jači od »zapadnjačkog« modernizacijskog narativa.

Literatura

Benedict Anderson, 1993: *Imagined Communities*. London: Verso.

Homi Bhabha, 1994a: Of mimicry and man: The ambivilence of colonial discourse. *The Location of Culture*. London/New York: Routledge. 85–92.

– – 1994b: DissemiNation: Time, narrative and the margins of the modern nation. *The Location of Culture*. London/New York: Routledge. 139–170.

Elleke Boehmer, 1995: *Colonial and Postcolonial Literature*. Oxford: Oxford University Press.

Ian Buruma & Avishai Margalit, 2004: *Occidentalism. The West in the Eyes of its Enemies.* New York: Penguin Books.

Svetozar Ćorović, 1967a: Ibrahim-begov ćošak. *Sabrana djela I.* Sabrao i priredio Branko Milanović. Sarajevo: Svjetlost. 44–54.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_7.pdf | DOST. 29/01/26 7.05

– – 1967b: Stojan Mutikaša. *Sabrana djela V*. Sabrao i priredio Branko Milanović. Sarajevo: Svjetlost.

Robert J. Donia, 2007: The Proximate Colony. Bosnia-Herzegovina under Austro-Hungarian rule. *Kakanienrevisited*: http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/RDonia1.pdf.

Michel Foucault, 1975: *Surveiller et punir: naissance de la prison.* Paris: Gallimard.

Petar Kočić, 1967a: Tuba. *Sabrana djela. I–III.* Sabrao i priredio Todor Kruševac, Sarajevo: Svjetlost/Beograd: Prosveta, I: 23–51.

– – 1967b: Jazavac pred sudom. *Sabrana djela. I-III.* Sabrao i priredio Todor Kruševac, Sarajevo: Svjetlost/Beograd: Prosveta, I: 171–199.

– – 1967c: Vukov gaj. *Sabrana djela. I–III.* Sabrao i priredio Todor Kruševac, Sarajevo: Svjetlost/Beograd: Prosveta, II: 53–62.

Tomislav Kraljačić, 1987: *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882–1903*. Sarajevo: Veselin Masleša.

Ania Loomba, 2000 [1998]: *Colonialism/Postcolonialism*. London/New York: Routledge.

Noel Malcolm, 1994: *Bosnia: a Short History*. London: Papermac.

Zoran Milutinović, 2004: Mašina prolazi kroz Višegrad. Društvena modernizacija i književno-istorijski modernizam u *Na Drini ćuprija*. *Sveske Zadužbine Ive Andrića* 21. 101–124.

Edhem Mulabdić, 1991: *Zeleno busenje*. Sarajevo: Svjetlost.

Radovan Tunguz-Perović Nevesinjski, 1906: *Iz zemlje plača*. Beograd: Geca Kon.

Robin Okey, 2007: *Taming Balkan Nationalism. The Habsburg 'Civilizing Mission' in Bosnia, 1878–1914*. Oxford: Oxford University Press.

Muhsin Rizvić, 1994: *Panorama bošnjačke književnosti*. Sarajevo: Ljiljan.

Werner Schachinger, 1994: *Die Bosniaken kommen! Elitetruppe in der k.u.k. Armee: 1879–1918.* Graz: Leopold Stocker

Daniela Strigl, 2006: Schneidige Husaren, brave Bosniaken, feige Tschechen. Nationale Mythen und Stereotypen in der k.u.k. Armee. *Zentren, Peripherien und kollektive Identitäten in Österreich-Ungarn*. Eds. Endre Hárs, Wolfgang Müller-Funk, Ursula Reber & Clemens Ruthner. Tübingen: Francke. 129–143.

Damir Šabotić, 2004: Ideologija u romanu *Zeleno busenje* Edhema Mulabdića. *Razlika* 9. 233–244.

Povzetek

Razprava raziskuje pripovedno konstrukcijo nacionalih identitet in recepcijo družbene modernizacije v bosansko-hercegovski književnosti v avstroogrskem obdobju (1878–1918). Skuša pojasniti, zakaj je za številne bosanske pisatelje razprava o družbeni modernizaciji ključnega pomena za »obstoj« nacionalne identitete etničnih skupnosti, s katerimi so se identificirali. Prav tako dokazuje, da so modernizacijski procesi v delu številnih bosansko-hercegovskih pisateljev vezani na specifično kolonialno politiko, ki jo je dvojna monarhija izvajala v deželi. Nekateri pisci so skušali predstavljati novo družbeno ureditev kot nekaj, kar naj bi njihovi bralci sprejeli in podprli v imenu napredka. Predstavljali so se kot napredni in nekateri med njimi, npr. Edhem Mulabdić, so ustvarjali pripovedništvo o zaostalosti svoje umišljene skupnosti in o potrebi po njeni posodobitvi. Po njihovem je družbena modernizacija preprosto pomenila sprejem in posvojitev avstro-ogrske oblasti. Čeprav so poudarjali, da je bil sprejem avstro-ogrske vladavine (ali katere koli druge modernizacijske pripovedi, kot npr. o pomenu zahodne izobrazbe) pomemben za celotno narodno skupnost, pa v njihovih pripovedih lahko spoznamo diskurz elite, katere razredni in gospodarski interesi so se ujemali s politiko kolonistov. Drugi pisci pa so imeli novi družbeni sistem in še posebej novo subjektivnost za nekaj, kar je ogrožalo kulturno in narodno identiteto, kot je bila razumljena dotlej. Zato so vzpodbujali tradicionalnejše oblike subjektivnosti

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2009_3_7.pdf | DOST. 29/01/26 7.05

in kolektivnega istovetenja ali izražali določeno nostalgijo za dobrimi starimi časi. Nekateri med njimi kot npr. Radovan Tunguz-Perović Nevesinjski so obračunavali s Habsburško monarhijo s pomočjo ideje o plemenitosti divjega, uklenjenega v civilizacijo. Drugi, npr. Petar Kočić, so izkoristili značilno družbeno satiro, s katero pa niso napadali civilizacije kot take, ampak družbene razlike. Kratke zgodbe Petra Kočića in Svetozara Ćorovića predstavljajo drugo interpretacijo modernizacijskih procesov, ki jih je uvedla Avstro-Ogrska, ki dokazuje nosilcem zahodnjaške ideologije, da so bile moralne vrednote avtohtonih Bosancev vredne več kot pripovedi o zahodni modernizaciji.